Vilnius University Press

Contents lists available at Vilnius University Press

Problemos
2026, vol. 109, pp. 155–175

ISSN 1392-1126 eISSN 2424-6158
DOI: https://doi.org/10.15388/Problemos.2026.109.11

Vertimai / Translations

Istorija ir bejėgiškumas: masinė mobilizacija ir šiuolaikinės antikapitalizmo formos

Moishe Postone

Iš anglų kalbos vertė, įvadą ir komentarus parašė ***Domas Junelis***

Vilniaus universitetas, Lietuva
domas.junelis@fsf.vu.lt
https://orcid.org/0009-0009-4784-2073
https://ror.org/03nadee84

Vertėjo įvadas

Moishe'ės Postone'o (1943–2018) teorinis palikimas žymi vieną nuosekliausių ir kartu radikaliausių Karlo Marxo minties permąstymų XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios filosofijoje. Postone'o bendras teorinis projektas gerokai pranoksta standartinį Marxo perskaitymą, kuriame politinė ekonomija ir jos kritika pirmiausia suprantamos kaip ekonominių santykių ar klasių išnaudojimo analizė. Remdamasis visų pirma *Grundrisse* ir *Kapitalu*, Postone'as siekia parodyti, kad Marxo kritikos objektas yra kur kas platesnis: tai istoriškai specifinė kapitalistinės visuomenės socialinė forma, apimanti ne tik ekonominius santykius, bet ir socialinių struktūrų bei kultūrinių formų raidą, atitinkamo subjektyvumo formavimąsi ir pačią moderniojo laiko bei istorinės dinamikos struktūrą.

Formuodamas šį projektą, Postone'as tęsia Maxo Horkheimerio ir Theodoro W. Adorno pradėtą kritinės teorijos tradiciją, tačiau kartu iš esmės peržiūri G. W. F. Hegelio dialektiką, Györgyi Lukácso reifikacijos teoriją ir vadinamojo „tradicinio marksizmo" prielaidas. Tradicinis marksizmas, o kartu ir Lukácsas, anot Postone'o, reifikavo patį modernų gamybos procesą, darbą paversdamas transistorine, pozityvia ir ontologine visų visuomenių prielaida. Lukácsas, perimdamas iš Hegelio absoliutaus subjekto sampratą, ją susiejo su proletariatu kaip istoriniu subjektu (*standpoint of labour*). Būtent čia Postone'as įžvelgia esminį kategorinį posūkį: Marxo teorija nėra kritika, kylanti iš darbo perspektyvos, – tai pačios darbo kategorijos kritika (*standpoint of the critique of labour*). Kapitalizmo branduolį sudaro, kaip parodo Postone'as, dvejopas ir prieštaringas darbo pobūdis. Darbas ne tik sukuria konkrečias naudojamąsias vertes, bet kapitalistinėje visuomenėje tampa ir abstrakčiu, istoriškai specifiniu socialinės mediacijos mechanizmu. Būtent šis *abstraktus darbas* sukuria mainomosios vertės ir apskritai vertės formą (*Wert-form*), o kartu ir jos autonomišką judėjimą – kapitalą.

Postone'as savaip perinterpretuoja ir Hegelio Dvasios (*Geist*) sampratą. Hegelio aprašytas savaime besivystantis, save realizuojantis ir save determinuojantis abstraktus Subjektas kapitalistinėje visuome-

Received: 17/08/2026. **Accepted:** 18/08/2026
Copyright © Moishe Postone. Translation from English to Lithuanian, preface Copyright © Domas Junelis, 2026.
Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

nėje, jo teigimu, nėra nei žmonija, nei proletariatas. Šį vaidmenį atlieka pats kapitalas. Taip išryškėja esminis kapitalizmo istorinis specifiškumas: kapitalo valdomoje visuomenėje vertė tampa beasmeniu ir abstrakčiu dominavimo principu, kuris, veikdamas kaip savaime besivystanti struktūra (*Sachzwang*), verčia gamybą nuolat spartėti. Vadinamasis „bėgimo takelio efektas“ (*treadmill effect*) ne tik skatina nuolatinį produktyvumo augimą ir gamybos pertvarkymą, bet ir keičia pačią laiko patirtį, kartu vis labiau pajungdamas socialinį bei kultūrinį gyvenimą kapitalo dinamikai.

Būtent šiame teoriniame kontekste pasirodo Postone'o straipsnis „Istorija ir bejėgiškumas: masinė mobilizacija ir šiuolaikinės antikapitalizmo formos“ (2006 m.). Nors iš pirmo žvilgsnio tekstas gali pasirodyti kaip pirmiausia sociologinė ar politinė analizė, nagrinėjanti geopolitiką, JAV užsienio politiką, globalizaciją ir Artimųjų Rytų konfliktus, jo pagrindinis argumentas iš esmės yra filosofinis ir kategorinis. Straipsnyje vertės formos, reifikacijos ir abstraktaus dominavimo analizę Postone'as perkelia į šiuolaikinės politinės krizės bei įvairių antihegemoninių judėjimų lauką. Vis dėlto svarbu turėti omenyje, kad pateiktas straipsnis buvo parašytas specifiniame istoriniame 2006 m. kontekste, todėl kai kurie jo teiginiai šiandien reikalauja persvarstymo, net jeigu pati esminė diagnozė apie kapitalo dominavimo formas ir reifikuotą antikapitalizmą išlieka itin aktuali.

Šalia to tekste taip pat pateikiama poststruktūralizmo, pirmiausia Michelio Foucault ir Jacques'o Derrida teorijų, bei Jürgeno Habermaso kritika. Postone'o manymu, poststruktūralizmas, reaguodamas į tradicinio marksizmo istorinės teleologijos sampratą, atmetė ne tik vieningą istorijos raidos logiką, bet tam tikra prasme ir pačią objektyvios istorinės visumos mąstymo galimybę. Istorinį neapibrėžtumą (*contingency*) ir fragmentaciją pavertęs centrine savo analizės prielaida, poststruktūralizmas, anot Postone'o, pats tapo savotišku reifikuotu atsaku į reifikuotą istorinės būtinybės sampratą. Atmesdami objektyvaus istorinio Subjekto idėją, poststruktūralistai kartu atsisakė galimybės mąstyti kapitalą kaip objektyvią, abstrakčią ir sistemiškai besivystančią totalybę (*totality*). Dėl to tiek poststruktūralistinė teorija, tiek Habermaso komunikacinė teorija, Postone'o požiūriu, iš dalies liko susietos su XX a. vidurio biurokratiniu, į valstybę orientuotu, fordizmo sąlygomis susiformavusiu kapitalizmu ir nebuvo pajėgios adekvačiai paaiškinti nuo 8 deš. pradžios išryškėjusių neoliberalizmo bei globalizacijos transformacijų.

Nesugebėjimas filosofiškai apmąstyti abstrakčios kapitalo dominavimo formos, Postone'o teigimu, įstūmė dalį kairiosios minties ir šiuolaikinių socialinių judėjimų į fetišizuotą konkretybės ir abstrakcijos dichotomiją. Kapitalas tokiu atveju suskaidomas į du tariamai priešingus polius. Viename jų atsiduria tai, kas laikoma organiška ir „konkretu“ – pramonė, technologijos, tauta, darbininkas, – ir kas suvokiama kaip natūralu bei pozityvu. Kitame poliuje lieka tai, kas laikoma „abstraktu“ – pinigai, finansai, vertė, – ir kas traktuojama kaip svetima, dirbtina bei destruktyvu. Tačiau būtent taip abstraktus, visa apimantis ir beasmenis kapitalo dominavimas redukuojamas į konkrečius ir lokalizuotus subjektus: atskiras valstybes, pirmiausia JAV ar Izraelį, finansinį kapitalą ar net tariamus „iš viršaus“ veikiančius sąmokslininkus. Iš čia kyla manichėjiška pasaulio samprata, kurioje, kaip teigia Postone'as, iš Šaltojo karo laikotarpio paveldėtas stovyklinis mąstymas pasaulį suskaido į dvi priešingas puses, o bet koks pasipriešinimas JAV hegemonijai beveik automatiškai laikomas progresyviu. Tokiu būdu šiuolaikiniai kairieji judėjimai gali paradoksaliai tapti priedanga iš esmės reakcingiems totalitariniams ar islamistiniams judėjimams.

Šiame kontekste Postone'as ypatingą dėmesį skiria antisemitizmo problemai. Jo teigimu, antisemitizmas yra kraštutinė tokio fetišizuoto antikapitalizmo forma: abstraktūs ir beasmeniai kapitalistinės visuomenės santykiai čia paverčiami konkrečiu, sąmoningai veikiančiu subjektu. Tai, kas iš esmės yra abstrakti kapitalo ir vertės dinamika, personifikuojama ir paverčiama slaptu, demonišku žydų subjektu. Vis dėlto Postone'ą galima kritikuoti dėl to, kad antisemitizmą jis sieja daugiausia su kapitalo ir vertės santykių personifikacija, taip kiek nustūmęs į šalį konkrečias istorines antisemitizmo formas ir jų politinį kontekstą, kuris šiandien turi dar kitokią dinamiką negu prieš 20 metų. Bet kokiu atveju antisemitizmas šioje interpretacijoje nėra

tiesiog viena iš daugelio išankstinio nusistatymo formų – jis tampa savotiška reifikuoto bandymo paaiškinti kapitalizmą forma, kai abstrakti socialinė galia įgauna tariamai konkretų veidą.

Kartu straipsnyje plėtojama ir smurto kategorijos rekonstrukcija. Remdamasis Hannah Arendt atlikta Georges'o Sorelio, Vilfredo Pareto ir Frantzo Fanono smurto teorijų kritika, Postone'as teigia, kad Sorelio įkvėptas smurto kaip apvalančio, kuriančio ir save steigiančio veiksmo šlovinimas nebūtinai reiškia emancipacinę politinę jėgą. Priešingai, toks smurtas gali išreikšti gilų bejėgiškumą ir nesugebėjimą pasiūlyti struktūrinės alternatyvos. Smurtas, grindžiamas griežta Carlo Schmitto draugo ir priešo perskyra, tokiu atveju ne tiek ardo kapitalistinių santykių struktūrą, kiek reiteruoja pačiai kapitalistinei visuomenei būdingą naikinimo ir nuolatinio persitvarkymo logiką.

Galiausiai Postone'as siūlo atsisakyti tokios „pasipriešinimo" sampratos, kuri kapitalistinių santykių prieštaravimus perkelia į kovą su konkrečiais ir personifikuotais priešais, ir iš naujo aktualizuoti nedualistinį, kritiškai orientuotą internacionalizmą. Šiuo požiūriu jo teorinis indėlis įdomus ne tik kaip savita Marxo interpretacija, bet ir kaip platesnis mėginimas parodyti, kaip kapitalistinei visuomenei būdingos kategorijos tarpininkauja (arba formuoja) ne tik jos ekonominę struktūrą, bet ir socialinę patirtį, politines priešpriešas bei pačius bandymus šią visuomenę kritikuoti. Postone'o teorijos unikalumas tas, kad kapitalizmo kritikos objektu tampa ne vien kapitalas ar jo apraiškos, bet pačios kategorijos, kuriomis bandome suprasti šiuos istoriškai specifinius abstraktaus dominavimo santykius.

Versta iš Moishe Postone, "History and Helplessness: Mass Mobilization and Contemporary Forms of Anticapitalism," *Public Culture*, 2006, vol. 18, no. 1, pp. 93–110. Duke University Press.

Vertėjo padėka. Dėkoju *Duke University Press* už leidimą išversti ir publikuoti šį straipsnį lietuvių kalba, sutarties nr. DUP-RP-6120.

Kaip yra žinoma, laikotarpis nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios buvo milžiniškų struktūrinių pasaulinės tvarkos rekonstrukcijų metas, dažnai gretinamas su perėjimu nuo fordizmo prie postfordizmo (arba, tiksliau, nuo fordizmo prie postfordizmo ir toliau prie neoliberalaus globalaus kapitalizmo). Šis socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo virsmas, sugriovęs XX a. vidurio į valstybę centruotą tvarką, buvo toks pat esminis kaip ir ankstesnis perėjimas nuo XIX a. liberaliojo kapitalizmo prie XX a. valstybinio intervencionizmo biurokratinių formų.

Šie procesai lėmė toli siekiančius pokyčius ne tik Vakarų kapitalistinėse, bet ir komunistinėse šalyse, taip pat sukėlė Sovietų Sąjungos ir Europos komunizmo žlugimą bei esminius pokyčius Kinijoje. Todėl jie buvo interpretuojami kaip žymintys marksizmo ir Marxo kritinės teorijos teorinio aktualumo pabaigą. Vis dėlto šie istoriniai virsmai kartu iš naujo patvirtino esminę istorinės dinamikos ir didelio masto struktūrinių pokyčių reikšmę. Būtent ši problematika, sudaranti Marxo kritinės teorijos šerdį[1], išsprūsta pagrindinėms ankstyvosios postfordizmo epochos teorijoms – Michelio Foucault, Jacques'o Derrida ir

[1] Savo pasiūlomą naują Marxo perskaitymą Postone'as vadina „kritine socialine kapitalizmo teorija" (žr. Postone, M., 2005. Critical Social Theory and the Contemporary World. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 19(1–2): 69–79).

Jürgeno Habermaso teorijoms[2]. Pastarieji virsmai atskleidė, kad tos teorijos galiausiai buvo retrospektyvios, kritiškai sutelktos į fordizmo epochą, tačiau nebetinkamos šiuolaikiniam postfordizmo pasauliui.

Žvelgiant į šiuos klausimus per pastarųjų dešimtmečių istorinių pokyčių prizmę, daugelis jų įgauna kitokią prasmę. Todėl šioje esė nagrinėju bendresnius internacionalizmo ir politinės mobilizacijos šiandien klausimus, siedamas juos su milžiniškais pastarųjų trijų dešimtmečių istoriniais pokyčiais. Tačiau prieš tai trumpai aptarsiu keletą reikšmingų temų, kurios įgauna kitokį atspalvį, kai svarstomos šių visa apimančių istorinių virsmų fone: demokratijos santykio su kapitalizmu ir galimo istorinio šio santykio paneigimo klausimą; bendriau – istorinės kontingencijos[3], taigi ir politikos, santykį su būtinybe; o kartu ir sovietinio komunizmo istorinį pobūdį.

Pastarųjų dešimtmečių struktūriniai pokyčiai sutrikdė ankstesnę vis didėjančios valstybinės galios koncentracijos logiką. Jie verčia abejoti linijinėmis istorinės raidos sampratomis – tiek marksistinėmis, tiek vėberiškomis. Vis dėlto didelio masto „ilgojo dvidešimtojo amžiaus“ istoriniai dėsningumai, tokie kaip fordizmo iškilimas iš XIX a. liberaliojo kapitalizmo krizės ir vėlesnis pačios fordistinės sistemos žlugimas, leidžia manyti, kad kapitalizmui būdingas tam tikras visa apimantis istorinės raidos dėsningumas. Tai savo ruožtu leidžia teigti, kad istorinės kontingencijos apimtį riboja pati ši socialinio gyvenimo forma. Vien politika – pavyzdžiui, skirtumai tarp konservatorių ir socialdemokratų vyriausybių – negali paaiškinti, kodėl visi Vakarų režimai, nepriklausomai nuo valdančiosios partijos, XX a. šeštajame, septintajame ir aštuntojo dešimtmečio pradžioje gilino ir plėtė gerovės valstybės institucijas, o vėlesniais dešimtmečiais tokias programas ir struktūras ėmė karpyti. Žinoma, įvairių vyriausybių politika skyrėsi, tačiau iš esmės tai buvo kiekybinio, o ne kokybinio pobūdžio skirtumai.

Tokie didelio masto istoriniai dėsningumai, mano galva, yra galiausiai įsišakniję kapitalo dinamikoje ir buvo iš esmės pražiūrėti tiek diskusijose apie demokratiją, tiek debatuose apie socialinio koordinavimo planavimo privalumus, lyginant su tuo, ką leidžia užtikrinti rinkos. Šie istoriniai dėsningumai implikuoja tam tikrą suvaržymą[4], suvaržymą

[2] Šioje vietoje konstatuojama, kad poststruktūralistinė ir postmodernistinė teorijos identifikavo istorinius simptomus, bet deramai nesuprato jų genezės: „Manau, kad Marxo abstraktaus viešpatavimo analizė griežčiau atskleidžia tai, ką Foucault mėgino apčiuopti savo galios šiuolaikiniame pasaulyje samprata“: Postone, M., 2017. Marx, Temporality, and Modernity. In: *East Asian Marxisms and Their Trajectories*, eds. J. C. H. Liu and V. Murthy. London: Routledge, p. 38.

[3] Kontingencija čia modaline prasme žymi tai, kas yra, bet galėtų būti kitaip – kas nėra būtina ar natūralu, nes priklauso nuo konkrečių istorinių sąlygų. Poststruktūralizme (pvz., M. Foucault, E. Laclau ir C. Mouffe, J. Butler) ši kategorija tampa antiesencialistiniu ginklu ir įgauna emancipacinę reikšmę: jei socialinė tvarka yra kontingentiška, vadinasi, ji gali būti pakeista. Postone’as sąvoką vartoja dvejopai: viena vertus, pabrėžiamas kapitalizmo kategorijų (vertės, abstraktaus darbo, prekės formos) *istorinis specifiškumas*, kita vertus, kritikuojamas poststruktūralistinis kontingencijos suabsoliutinimas. Esminis Postone’o posūkis šioje temoje yra tas, kad kapitalas pats steigia istoriškai specifinę *būtinybę* – abstraktų ir beasmenį dominavimą (*Sachzwang*), kuris, nors socialiai sukonstruotas ir istoriškai kontingentiškas, yra realus ir hierarchiškai orientuotas. Taigi, skirtumas tas, kad poststruktūralizmui kontingencija tampa ontologiniu pagrindu, ištirpdančiu totalybės sampratą, o Postone’ui ji nusako istoriškai specifinius santykius ir kaip tik leidžia mąstyti kapitalą kaip negatyvią, hierarchišką, bet istoriškai laikiną totalybę.

[4] Terminas „suvaržymas“ išverstas kaip anglų kalbos *constraint* lietuviškas atitikmuo. Vis dėlto Postone’as šį terminą vartoja, atrodo, veikiau filosofine prasme, kaip *determinaciją* – kuri išreiškia ne pamatinę priežastį kaip *primum movens*, bet kaip procesą, nustatantį ribas ir sąlygas. Žr. Williams, R., 1973. Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory. *New Left Review* I(82): 3–16.

(*constraint*) kaip istorinę būtinybę. Tačiau mėginant suvokti istorinę būtinybę nebūtina jos reifikuoti[5]. Vienas svarbesnių Marxo nuopelnų buvo tai, kad jis šiai būtinybei – tai yra didelio masto kapitalistinės raidos dėsningumams – suteikė istoriškai specifinį pagrindą[6], glūdintį apibrėžtose (*determinate*) socialinės praktikos formose, kurias išreiškia tokios kategorijos kaip prekė ir kapitalas. Šitaip Marxas suvokė dėsningumus kaip istoriškai specifinių heteronomijos formų[7] raiškas, ribojančias politinių sprendimų, taigi ir demokratijos, apimtį. Jo analizė nurodo, kad kapitalo įveikimas reiškia daugiau nei demokratinės politikos ribų, kylančių iš sistemiškai įtvirtinto išnaudojimo ir nelygybės, peržengimą; jis taip pat nurodo į apibrėžtą struktūrinių veiksmo suvaržymų įveikimą, taip plečiant istorinio kontingentiškumo sritį ir kartu pačios politikos horizontą.

Tad jei pasirenkame vartoti „neapibrėžtumą“[8] (*indeterminacy*) kaip kritinę socialinę kategoriją, ji turėtų būti suvokiama kaip socialinio ir politinio veiksmo tikslas, o ne kaip ontologinė socialinio gyvenimo savybė. (Pastaruoju būdu jis paprastai pateikiamas poststruktūralistinėje mintyje, kurią galima laikyti reifikuotu atsaku į reifikuotą istorinės būtinybės supratimą.) Pozicijos, kurios istorinį neapibrėžtumą ontologizuoja, pabrėžia, kad laisvė ir kontingencija yra susijusios. Tačiau jos pražiūri suvaržymus, kuriuos atsitiktinumui daro kapitalas kaip socialinį gyvenimą struktūruojanti forma, ir dėl šios priežasties [šios teorinės pozicijos] galiausiai yra nepakankamos kaip kritinės teorijos dabarties analizei. Mano siūlomoje sistemoje istorinio *neapibrėžtumo* sąvoką galima iš naujo perinterpretuoti kaip tai, kas tampa įmanoma tik tuomet, kai įveikiami kapitalo suvaržymai. Tuo atveju socialdemokratija reikštų mėginimus švelninti nelygybę kapitalo struktūriškai primestos būtinybės rėmuose. Nors ir neapibrėžta, postkapitalistinė socialinė gyvenimo forma galėtų rastis tik kaip istoriškai apibrėžta galimybė, kurią pagimdo vidinės kapitalo įtampos, o ne kaip *Tigersprung*[9, 10].

---

[5] Reifikacija gali nurodyti tiek į objektyvų, tiek į subjektyvų procesą, kurio metu visuma yra paverčiama dalimi. Postone'as šią sąvoką vartoja bendrai įvardyti tam, kas dar gali būti vadinama objektifikacija (*Versachlichung*), susvetimėjimu (*Entfremdung*), inversija (*Verkehrung*), taip pat mistifikacija ir fetišizmu. Šiame tekste daugiausia dėmesio skiriama tam, kaip istorinis faktiškumas kaip kapitalistinių socialinių santykių visuma yra traktuojamas per atitinkamą susiaurinančią ir suskliaudžiančią, dažniausiai konkretistinę, kategoriją. Apie reifikacijos tipologiją plačiau žr. Gunderson, R., 2021. Things Are the Way They Are: A Typology of Reification. *Sociological Perspectives* 64(1): 127–150.

[6] Kapitalizmas, anot Postone'o, įsteigia ne tik istoriškai specifinį socialinių praktikų, bet ir kategorijų lauką, būdingą tik šiam konkrečiam gamybos ir mainų socialinių santykių būdui. Tai radikaliai prieštarauja transistorinėms marksizmo interpretacijoms, kurios istoriškai specifines kategorijas permeta ir likusiai civilizacijos istorijai. Daugiau žr. O'Kane, C., 2018. Moishe Postone's new reading of Marx: The Critique of Political Economy as a Critical Theory of the Historically Specific Social Form of labor. *Consecutio Rerum*, 3(5): 485–501.

[7] Heteronomijos sąvoka čia vartojama panašiai, kaip ji reikšmingiausiai išskleista I. Kanto žodyne. Tai nurodo į „laisvę“, kurią apibrėžia ne subjekto valios autonomija, bet priklausomybė nuo išorinių objektų ir ribų. Taigi, heteronomija tampa nelaisvės forma arba laisvės iliuzija. Plačiau žr. Kantas, I., 1987. *Praktinio proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.

[8] Postone'o kritika yra kryptingai orientuota į kritinių sąvokų deontologizavimą – „neapibrėžtumas“, be abejonės, gali rasti vietą ontologinėje vartosenoje, bet pirmiausia svarbu atskirti jį kaip ontologinės vartosenos kategoriją nuo to, kaip jis yra kuriamas socialinėje tikrovėje per politinius, ekonominius ir kultūrinius procesus. Poststruktūralizmas šiuo atžvilgiu šiuos du domenus supina į vieną.

[9] Sąvoką palikau originalia jos vokiška forma, kurią pirmiausia pateikė W. Benjaminas. Žr. Benjamin, W., 1974 [1940]. Über den Begriff der Geschichte. In: *Gesammelte Schriften*, *Bd*. 1(2), eds. R. Tiedemann, H. Schweppenhäuser. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 691–704.

[10] Tai yra kertinis emancipacinis dėmuo Postone'o teorijoje. Marxas suvokė kapitalo judėjimą kaip tokį, kuris kiekvieną ribą savyje paverčia barjeru, kurį reikia perkopti (žr. Marx, K., 1973. *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. Vertė M. Nicolaus. Harmondsworth: Penguin Books, p. 334). Tačiau savaime „ri-

Antras bendras klausimas, kurį iškelia pastarieji istoriniai virsmai, yra Sovietų Sąjungos ir komunizmo, „realiai egzistuojančio socializmo“, klausimas. Žvelgiant atgal galima teigti, kad SSRS iškilimas ir žlugimas buvo neatsiejamai susiję su į valstybę orientuoto kapitalizmo iškilimu ir žlugimu. Pastarųjų dešimtmečių istoriniai virsmai leidžia manyti, kad Sovietų Sąjungos istorinė konfigūracija – nepaisant priešiškumo tarp SSRS ir Vakarų kapitalistinių šalių – buvo platesnės kapitalistinės socialinės formacijos dalis.

Šis klausimas glaudžiai susijęs su internacionalizmo ir antihegemoninės politikos klausimu – šios esė tema. Sovietų Sąjungos žlugimas ir Šaltojo karo pabaiga atvėrė galimybę atgaivinti internacionalizmą, kuris būtų globaliai kritiškas. Toks internacionalizmas labai skirtųsi nuo tų „internacionalizmo“ formų, būdingų ilgam Šaltajam karui, kurios iš esmės buvo dualistinės ir savo forma nacionalistinės[11]; jos kritikavo vieną „stovyklą“ taip, kad tai virsdavo kitos stovyklos legitimuojančia ideologija, užuot abi „stovyklas“ laikius platesnės visumos, kuri ir turėjo būti kritikos objektas, dalimis. Šio konceptualinio karkaso supratimu pasaulyje po 1945-ųjų egzistavo tik viena imperialistinė galia – hegemonas kitoje „stovykloje“. Toks šablonas galioja ir Kinijos rėmėjams po Kinijos ir Sovietų Sąjungos skilimo, tik skirtumas tas, kad kitą „stovyklą“ sudarė dvi imperialistinės galios – Jungtinės Amerikos Valstijos ir SSRS. Bet kokiu atveju imperializmo kritika liko dualistinė: vienos stovyklos kritika iš kitos stovyklos požiūrio taško.

Ir vis dėlto pirmasis XXI a. dešimtmetis nebuvo paženklintas stipriu po Šaltojo karo atsiradusio internacionalizmo iškilimu. Vietoje to regėjome senesnių – ištuštintų, praeities liekanomis tapusių Šaltojo karo „internacionalizmo“ – formų atgimimą. Šioje esė pateikiu keletą preliminarių apmąstymų apie atgimstantį dualistinį „internacionalizmą“ kaip aklavietės (*impasse*) išraišką, į kurią pateko daugelis antihegemoninių judėjimų, o kartu kritiškai apsvarstau ir su šia tema susijusias skirtingas politinio smurto formas.

Šią aklavietę pastaruoju metu išryškino daugelio kairiųjų reakcija Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Europoje į 2001 m. rugsėjo 11-osios savižudišką Pasaulio prekybos centro bombardavimą, taip pat ir masinių mobilizacijų prieš Irako karą atvejis. Pražūtingas karo, o apskritai ir Busho administracijos pobūdis neturėtų užtemdyti to fakto, kad abiem atvejais progresyvieji susidūrė su kažkuo, kas turėjo būti laikoma dilema – vienu atveju su konfliktu tarp agresyvios pasaulinės imperinės galios ir giliai reakcingo antiglobalizacinio judėjimo, kitu atveju – su brutaliu fašistiniu režimu. Tačiau nė vienu atveju nebuvo pakankamo

bos“ – tokios kaip žmonių populiacija, gyvas darbas, žemės ištekliai ir t. t. – nėra „barjerai“; ribos yra barjerai *tik ir tik* kapitalo atžvilgiu (žr. Postone, M., Hamza, A. and Ruda, F., 2016. Interview with Moishe Postone: That Capital Has Limits Does not Mean that It Will Collapse. *Crisis and Critique*, 3(3): 500–517). Tai kuria vidines įtampas ir prieštaravimus, kurie galiausiai dialektiškai steigia ir vidinę galimybę kapitalui kurti savo paties paneigimą – tiek per krizes, tiek per alternatyvią politinę organizaciją. Šalia to, nuolat „perkopinėdamas“ barjerus, kapitalas nuolat transformuojasi į vis didėjančią jėgą, kuri mažina gyvą darbo laiką ir augina produktyvumą per progresyvias transformacijas darbo pasidalijime bei technologinę integraciją. Todėl „postkapitalizmas“ Postone’ui nėra „tigro šuolis“, bet veikiau pačios kapitalo veikimo logikos rezultatas istorinėje konfigūracijoje. Žr. Postone, M., 1993. *Time, Labor, and Social Domination: A Reinterpretation of Marx’s Critical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

[11] Šaltojo karo laikotarpiu vyravo dviejų ašių konflikto nuotaikos; Rytai prieš Vakarus, Jungtinės Amerikos Valstijos prieš Sovietų Sąjungą, kapitalizmas prieš komunizmą. Postone’as tai laiko dualistine pasaulėžiūra, kur geopolitinė sąranga perkvalifikuojama į dualistinę metafiziką, kovą tarp „gėrio“ ir „blogio“, kuri primena manichėjų religinę kosmogenezę.

įdirbio šią dilemą problemizuoti, analizuoti jos konfigūraciją turint omenyje galimybę suformuluoti tai, kas šiandienos pasaulyje tapo nepaprastai sudėtinga – emancipacinio pobūdžio kritiką. Tam prireiktų išplėtoti tokią internacionalizmo formą, kuri nutrauktų ryšius su Šaltojo karo pasaulėžiūros dualizmais, pernelyg dažnai legitimavusiais (neva „antiimperialistines“) valstybes, kurių struktūros ir politika buvo ne daugiau emancipacinės nei daugelio Amerikos vyriausybės remtų autoritarinių ir represinių režimų.

Tačiau užuot nutraukę ryšius su tokiais dualizmais, daugelis priešinusiųjų Amerikos politikai griebėsi būtent tokių nepakankamų anachronistinių „antiimperialistinių“ konceptualinių rėmų ar politinių laikysenų. Šio neoantiimperializmo[12] šerdyje glūdi fetišistinis globalios raidos supratimas – tai yra konkretistinis abstrakčių istorinių procesų supratimas vien tik politinėmis ir veikėjų (*agential*) sąvokomis. Abstraktus ir dinamiškas kapitalo viešpatavimas[13] pasauliniu mastu buvo fetišizuotas kaip Jungtinių Amerikos Valstijų viešpatavimas arba kai kuriais variantais kaip Jungtinių Amerikos Valstijų ir Izraelio viešpatavimas. Savaime suprantama, kad pražūtingas, imperinis ir įsakmus Busho administracijos pobūdis tokiam tapatinimui itin pasitarnavo. Vis dėlto, deja, ironiška, kad daugeliu atžvilgių ši pasaulėžiūra atkartoja prieš šimtmetį gyvavusią pasaulėžiūrą, kurioje Jungtinių Amerikos Valstijų ir Izraelio subjekto pozicijas užėmė Britanija ir žydai. Kad ir koks prieštaringas intuicijai atrodytų šis panašumas – tarp šiandieninės hegemonijos kritikos, kuri laiko save kritika iš kairės, ir to, kas kadaise buvo dešinioji hegemonijos kritika, – jis nurodo į persidengiančias fetišizuotas pasaulio sampratas ir iliustruoja, kad tai šiandien turi itin neigiamų padarinių formuojant tinkamą antihegemoninę politiką.

Atgijusį manicheizmą – nesuderinamą su kitomis antiglobalizacijos formomis, tokiomis kaip praėjusį dešimtmetį susiformavęs judėjimas prieš išnaudotojiškas gamyklas, – lydėjo sugrįžusi gili painiava dėl politinio smurto, kankinusi Naująją kairę[14]. To rezultatas yra tokia opozicijos forma, atskleidžianti sunkumus, su kuriais antihegemoniniai judėjimai susiduria postfordizmo epochoje mėgindami suformuluoti tinkamą kritiką. Ši dualistinė antihegemoninės opozicijos forma nėra pakankama šiuolaikiniam pasauliui ir kai kuriais atvejais netgi gali tarnauti kaip legitimuojanti ideologija tam, kas prieš šimtą metų būtų vadinama imperialistine konkurencija.

Plėtodamas argumentą, pirmiausia trumpai aptarsiu, kaip daugelis liberalų ir progresyviųjų reagavo į Rugsėjo 11-osios išpuolį. Bendriausia reakcija buvo tokia, kad šį veiksmą – nors ir koks siaubingas jis būtų – reikia suprasti kaip reakciją į Amerikos po-

[12] Postone’as, ko gero, turi mintyje XX a. antrojoje pusėje atgimusią kritiką ne struktūrinei ar sisteminei pačių socialinių santykių konfigūracijai, bet veikiau konkrečioms valstybėms kaip „blogio“ imperijoms.

[13] Žr. Mau, S., 2023. *Mute Compulsion: A Theory of the Economic Power of Capital*. London: Verso. Viena iš esminių Postone’o interpretacijos vietų.

[14] Naujoji kairė (*The New Left*) – tai XX a. viduryje kilęs intelektualinis ir politinis judėjimas, kuris atsisakė ortodoksinio marksizmo orientacijos, ypač ekonominio determinizmo klausimu. Nusivylę sovietiniu autoritarizmu ir Vakarų vartotojiškos visuomenės konformizmu, Naujosios kairės atstovai pagrindinę kovą suprato kaip kovą kultūrinėje hegemonijoje – sąvoką, pasiskolintą iš Antonio Gramsci. Naujuoju revoliuciniu subjektu jie paskelbė studentus, marginalizuotas mažumas ir intelektualų avangardą, taip išliedami pamatus šiuolaikiniam feminizmui, ekologizmui bei tapatybės politikai. Naujajai kairei įprastai priskiriami tokie autoriai kaip Herbertas Marcuse, C. Wrightas Millsas, Raymondas Williamsas, Stuartas Hallas, kartais Louis Althusseris ar netgi Jeanas-Paulis Sartre’as.

litiką, ypač Artimuosiuose Rytuose[15]. Nors teroristinį smurtą iš tiesų reikia traktuoti kaip politinį (o ne tiesiog kaip iracionalų aktą), panašiuose argumentuose išreikštas smurto politikos supratimas vis dėlto yra visiškai neadekvatus. Toks smurtas suprantamas kaip įžeistųjų, nuskriaustųjų ir engiamųjų reakcija, o ne kaip sąmoningas veiksmas. Nors pats smurtas nėra būtinai afirmuojamas, konkreti įvykdyto smurto formos politika yra retai kvestionuojama. Vietoje to smurtas aiškinamas (o kartais ir netiesiogiai pateisinamas) kaip atsakas. Pagal šią schemą pasaulyje tėra vienas veikėjas – Jungtinės Amerikos Valstijos.

Tokio pobūdžio argumentai sutelkia dėmesį į tų, kurie vykdo atitinkamus veiksmus, nuoskaudas, neįsigilindami į prasmių sistemą, kurioje tos nuoskaudos išreiškiamos. Veiksmai, kylantys iš tų prasmių, traktuojami paprasčiausiai kaip pykčio išraiškos, kad ir kokios apgailėtinos[16]. Tokie argumentai neima kvestionuoti pasaulio, paskatinusio šį smurtą, nei kritiškai analizuoja, kokią politiką suponuoja smurtas, sąmoningai nukreiptas prieš civilius. Todėl jie gali tapti netiesiogiai apologetiški, o ne politiški; jie menkai mėgina suprasti susijusius strateginius išskaičiavimus – ne tiek pačių sprogdintojų, kiek juos valdančiųjų – ir ignoruoja pačios ideologijos klausimus. Pavyzdžiui, būtų klaidinga siaurai aiškinti nuoskaudas, glūdinčias tokio judėjimo kaip „Al Qaeda“ pagrinduose, kaip betarpišką reakciją į Amerikos ir Izraelio politiką. Taip ignoruojama pernelyg daug kitų naujojo džihadizmo matmenų. Pavyzdžiui, kai Osama bin Ladenas kalba apie smūgį, suduotą musulmonams prieš aštuoniasdešimt metų, jis turi galvoje ne Izraelio valstybės įkūrimą, o kalifato (taigi ir tariamos musulmonų pasaulio vienybės) panaikinimą, kurį 1924 m. įvykdė Atatürkas, – gerokai prieš tai, kai Jungtinės Amerikos Valstijos įsitraukė į Artimųjų Rytų reikalus, ir prieš Izraelio įsteigimą. Verta pažymėti, kad jo skleidžiama vizija yra labiau globali nei lokali, o tai vienas ryškiausių naujojo džihadizmo bruožų – tiek kalbant apie kovas, kurias jis remia (paversdamas jas vienos kovos apraiškomis), tiek apie jį varančią ideologiją. Svarbu tai, kad vienas iš šios ideologijos globalaus pobūdžio aspektų yra antisemitizmas.

Antisemitizmo aptarimas itin svarbus svarstant globalizacijos ir antiglobalizacijos klausimus, net jeigu tai gali būti neteisingai suprasta dėl to, kiek antisemitizmo kaltinimą Izraelio režimai naudojo kaip legitimacijos ideologiją, siekdami diskredituoti bet kokią rimtą Izraelio politikos kritiką. Be abejo, įmanoma suformuluoti fundamentalią tos politikos kritiką, kuri nebūtų antisemitinė, ir išties tokio pobūdžio kritinių ataskaitų jau esama nemažai[17]. Kita vertus, Izraelio kritika neturėtų užtemdyti to, kad šiandien arabų

[15] Toliau pateikiami straipsniai, kurie atspindi šią poziciją: Naomi Klein, „Game Over“, Nation, 2001 m. spalio 1 d., www.thenation.com/doc/20011001/klein; Robert Fisk, „Terror in America“, Nation, 2001 m. spalio 1 d., p. 7, www.thenation.com/doc/20011001/fisk; Noam Chomsky, „A Quick Reaction“, Counterpunch, 2001 m. rugsėjo 12 d., www.counterpunch.org/chomskybomb.html; Howard Zinn, „Violence Doesn't Work“, Progressive, 2001 m. rugsėjo 14 d., www.progressive.org/webex/wxzinn091401.html. *Autoriaus pastaba*.

[16] Tai, kad nėra jokios nuoseklios kritinės tokių judėjimų kaip „Al Qaeda“ ar „Hamas“ ar tokių režimų kaip baasistinis Irakas ar Sirija analizės, leidžia manyti, jog ši „kaip pasėsi, taip ir pjausi“ pozicija susijusi su Vakarų kritikų politinės opozicijos Amerikos politikai projekcija į Artimųjų Rytų veikėjus. Tų veikėjų kančia ir vargas (*misère*) suvokiami kaip rimti reiškiniai, tačiau jų politika ir ideologijos yra nustumiamos į šalį. *Autoriaus pastaba*.

[17] Nėra aišku, ką Postone'as konkrečiai turi omenyje, bet šioje vietoje galima paminėti 9-ajame XX a. dešimtmetyje grupę Izraelio istorikų (pvz., Benny Morrisas, Avi Shlaimas, Ilanas Pappe), kurie, remdamiesi pirminiais šaltiniais, iš naujo įvertino tradicinį Izraelio valstybės sukūrimo pasakojimą. Savo darbuose jie atskleidė ir kritiškai išnagrinėjo Izraelio karinius veiksmus, palestiniečių išvarymo priežastis 1948 m. kare bei diplomatinę Izraelio ly-

ar musulmonų pasaulyje esama plačiai paplitusio ir piktybinio antisemitizmo. Kaip mėginsiu nuodugniau parodyti, antisemitizmas kelia itin specifinę problemą būtent kairei.

Rugsėjo 11-osios padariniai atskleidė, kaip plačiai arabų pasaulyje paplito antisemitiniai motyvai. (Šioje esė nesvarstysiu ir atgimstančio antisemitizmo bei numanomo Holokausto neigimo Europoje klausimo.) Keletas šios ideologijos apraiškų yra, pavyzdžiui, Artimuosiuose Rytuose plačiai paplitusi mintis, kad tik žydai galėjo surengti išpuolį prieš Pasaulio prekybos centrą, arba plačiai arabų pasaulyje platinami „Siono išminčių protokolai“ – liūdnai pagarsėjusi caro laikų klastotė, kurią pirmojoje XX a. pusėje plačiai skleidė naciai kartu su Henry'iu Fordu ir kuri esą atskleidžia žydų sąmokslą valdyti pasaulį. Plačią ir intensyvią tokios globalios konspiracinės minties sklaidą neseniai iliustravo Egipto televizijos serialas *Raitelis be žirgo*, kuriame „Siono išminčių protokolai“ panaudoti kaip istorinis šaltinis, bei arabų žiniasklaidoje pasklidę viduramžiški krikščionių „kraujo šmeižto“ kaltinimai žydams – esą jie žudo nežydų vaikus, kad jų kraują panaudotų ritualiniams tikslams.

Į šias tendencijas derėtų rimtai atsižvelgti. Jų nereikėtų nei laikyti kiek perdėta suprantamos reakcijos į Izraelio ir Amerikos politiką apraiška, nei nustumti į periferiją dėl dualistiškai grįstos baimės, esą dėmesys šioms tendencijoms tegali sustiprinti Izraelio vykdomą Vakarų Kranto ir Gazos okupaciją. Tačiau norint suvokti jų politinę reikšmę, reikia suprasti šiuolaikinį antisemitizmą. Viena vertus, šiuolaikinis antisemitizmas yra esencializuojančio diskurso forma[18], kuri, kaip ir visos tokios formos, suvokia socialinius ir istorinius reiškinius biologistinėmis arba kultūralistinėmis[19] sąvokomis. Kita vertus, antisemitizmas nuo kitų esencializuojančių formų, tokių kaip dauguma rasizmo formų, skiriasi savo populistiniu ir tariamai antihegemoniniu, antiglobaliu pobūdžiu. Kai dauguma rasinio mąstymo formų Kitam[20] paprastai priskiria konkrečią kūnišką ir seksualinę galią, šiuolaikinis antisemitizmas žydams priskiria milžinišką galią, kuri yra abstrakti, visuotinė, globali ir neapčiuopiama. Šiuolaikinio antisemitizmo šerdyje glūdi žydų kaip nepaprastai galingo, slapto tarptautinio sąmokslo samprata. Kitur esu teigęs, kad šiuolaikinė antisemitinė pasaulėžiūra suvokia abstraktų kapitalo viešpatavimą – kuris žmones pajungia paslaptingų, jiems nesuvokiamų jėgų prievartai – kaip Tarptautinės žydijos viešpatavimą.

Todėl antisemitizmas gali išties pasirodyti kaip antihegemoninis. Būtent dėl to prieš šimtmetį Vokietijos socialdemokratų lyderis Augustas Bebelis pavadino jį kvailių socializmu. Atsižvelgiant į vėlesnę jo raidą, jį būtų galima įvardyti ir kvailių antiimperializmu.

derių laikyseną. Todėl neantisemitinė Izraelio politikos kritika nebuvo naujovė. Morris, B., 1987. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947–1949*. Cambridge: Cambridge University Press; Pappé, I., 2006. *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford: Oneworld Publications.

[18] Platesnę šios minties argumentaciją galima rasti straipsnyje: Postone, M., 1980. Anti-Semitism and National Socialism: Notes on the German Reaction to „Holocaust“. *New German Critique* (19): 97–115.

[19] Čia pateikta kritika antisemitizmui gali būti gretinama su T. Adorno ir M. Horkheimerio pateikta antisemitizmo kaip fetišistinės sąmonės kritika *Apšvietos dialektikoje*. Žr. Horkheimer, M., Adorno, T. W., 2006. *Apšvietos dialektika: filosofiniai fragmentai*. Vertė G. Mikelaitis. Vilnius: Margi raštai.

[20] Sąvoka „Kitas“ paliekama rašyti iš didžiosios raidės kaip išlaikanti filosofinę – ir netgi metafizinę, arba „sumetafizintą“ – į ką šiuo atveju Postone'as tiesiogiai ir reaguoja – įkrovą. Šalia to svarbu pastebėti, kad „Kitas“ nurodo į neperžengtą ir apskritai neperžengiamą ribą, į kurią yra projektuojamos iracionalios fiksacijos. Racionaliais terminais „Kitas“ negali būti pažįstamas.

Kaip fetišizuota opozicinės sąmonės forma jis ypač pavojingas, nes atrodo antihegemoninis – mažųjų žmonių judėjimo prieš neapčiuopiamą, globalią viešpatavimo formą išraiška.

Būtent kaip fetišizuotą, giliai reakcingą antikapitalizmo formą norėčiau pradėti aptarti pastarąjį šiuolaikinio antisemitizmo protrūkį arabų pasaulyje. Būtų didelė klaida šį antisemitizmo protrūkį laikyti vien tik kaip atsaką į Jungtines Amerikos Valstijas ir Izraelį. Šis empiricistinis redukavimas prilygtų nacistinio antisemitizmo aiškinimui kaip paprasčiausios reakcijos į Versalio sutartį. Nors Amerikos ir Izraelio politika neabejotinai prisidėjo prie šios naujos antisemitizmo bangos augimo, Jungtinės Amerikos Valstijos ir Izraelis šioje ideologijoje užima subjekto pozicijas, gerokai pranokstančias jų tikrąjį empirinį vaidmenį. Šias pozicijas, mano galva, taip pat reikia suprasti siejant kartu su milžiniškais istoriniais virsmais nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžios, su perėjimu nuo fordizmo prie postfordizmo.

Svarbus šio perėjimo aspektas buvo auganti viršnacionalinių (skirtingai nei tarptautinių) ekonominių tinklų ir srautų reikšmė, kurią lydėjo veiksmingo nacionalinio suvereniteto smukimas – vis didėjantis nacionalinių valstybių struktūrų (įskaitant nacionalines metropolijas) nesugebėjimas sėkmingai valdyti ekonominių procesų. Tai pasižymėjo keinsistinės[21] gerovės valstybės smukimu Vakaruose ir biurokratinių partinių valstybių žlugimu Rytuose. Kartu tai susipynė ir su didėjančia vertikalia diferenciacija tarp turtingųjų ir vargšų visose šalyse, taip pat tarp šalių ir regionų.

Fordizmo žlugimas reiškė valstybės vadovaujamos, nacionaliniu pagrindu vykstančios raidos fazės pabaigą – nesvarbu, ar ji rėmėsi komunistiniu modeliu, socialdemokratiniu modeliu, ar etatistiniu-developmentalistiniu Trečiojo pasaulio modeliu. Tai sukėlė milžiniškų sunkumų daugeliui šalių ir ypatingų konceptualinių sunkumų visiems, kurie valstybę laikė pozityvių pokyčių ir raidos subjektu.

Visgi amžiaus vidurio fordistinės sintezės žlugimo padariniai nebuvo tolygūs; jie skyrėsi priklausomai nuo skirtingų vietų pasaulyje. Santykinė Rytų Azijos sėkmė prisitaikant prie naujosios postfordistinės globalizacijos bangos yra gerai žinoma, kaip ir pražūtingas Užsacharo Afrikos nuosmukis. Mažiau žinoma yra staigi arabų pasaulio recesija, kurią patvirtino 2002 m. Jungtinių Tautų Arabų žmogaus raidos ataskaita; pagal ją, vienam gyventojui tenkančios pajamos arabų pasaulyje per pastaruosius dvidešimt metų sumažėjo iki tokio lygio, vos viršijančio Užsacharo Afrikos lygį. Pavyzdžiui, net Saudo Arabijoje nuo aštuntojo dešimtmečio pabaigos iki šio amžiaus pradžios BVP vienam gyventojui nukrito nuo 24 000 dolerių iki 7 000 dolerių.

Šio nuosmukio priežastys toli gražu nevienareikšmiškos. Norėčiau pasiūlyti tezę, kad itin svarbi santykinio arabų ar musulmonų pasaulio nuosmukio sąlyga buvo prieš tai minėta esminė istorinė pertvarka. Kad ir dėl kokių priežasčių, autoritarinės valstybės struktūros, susijusios su pokario fordistinės epochos arabų nacionalizmu, pasirodė esančios nepajėgios

[21] Keinsistinis gerovės valstybės modelis dominavo Šiaurės Amerikoje ir Vakarų Europoje po Antrojo pasaulinio karo (ypač 1945–1973 m.). Šiuo laikotarpiu valstybės aktyviai taikė J. M. Keynes'o teorija grįstą makroekonominį reguliavimą: skatino visuminę paklausą, plėtė viešąjį sektorių bei socialinę apsaugą ir siekė visiško užimtumo, kartu ribodamos nekontroliuojamus rinkos mechanizmus (žr. Backhouse, R. E., Bateman, B. W., 2012. Keynes and the Welfare State. *History of Economic Thought and Policy* 1(1): 7–19).

prisitaikyti prie šių globalių virsmų. Galima teigti, kad minimi virsmai susilpnino ir pakirto arabų nacionalizmą dar labiau nei karinis pralaimėjimas Izraeliui 1967 m. Abstraktūs istoriniai procesai, „žemiškais terminais“, gali, žinoma, atrodyti paslaptingi, nepaveikūs vietos veikėjams ir neabejotinai skatina bejėgiškumo jausmą.

Tuo pat metu dėl įvairių priežasčių progresyvūs socialiniai ir politiniai judėjimai, nukreipti prieš *status quo* Artimuosiuose Rytuose, buvo nepaprastai silpni arba, kaip Irake ar Sudane, numalšinti smurtu. (Papildoma tokių progresyvių judėjimų nelaimė buvo ta, kad juos malšinantys pasaulietiniai autoritariniai režimai buvo arba laikomi progresyviais pagal vyraujančią Šaltojo karo pasaulėžiūrą, arba bent jau netapdavo nuoseklios progresyvios kritinės analizės objektu.) Vakuumą kūrė tiek arabų nacionalistinių, tiek esą tradicinių monarchistinių režimų – kurie abu malšino progresyvią opoziciją – nesėkmės. Taip šį vakuumą užpildė islamistiniai judėjimai, kurie esą paaiškino iš pažiūros neaiškų nuosmukį, kurį patiria arabų ar musulmonų pasaulio žmonės ir kuris kėlė apčiuopiamą nusivylimo bei politinės nevilties jausmą.

Prie šio ideologinio, reakcingo viso regiono krizės suvokimo būdo prisidėjo ir tai, kiek dešimtmečių arabų režimai funkcionalizavo palestiniečių kovą už suverenitetą, paversdami ją nacionalistiniu žaibolaidžiu, nukreipiančiu liaudies pyktį ir nepasitenkinimą. (Vėlgi, kad būtų išvengta nereikalingų nesusipratimų – sakyti, kad palestiniečių kovos buvo funkcionalizuotos, nereiškia tų pačių kovų diskreditavimo.) Tačiau tendencija, kuriai būdinga arabų masių (o vis dažniau ir išsilavinusio vidurinio sluoksnio) vargą (*misère*) priskirti piktoms išorinėms jėgoms gerokai sustiprėjo su pastaruoju arabų pasaulio nuosmukiu. Pastarąją ideologinę perspektyvą, leidusią šį nuosmukį racionalizuoti, suformulavo tokie mąstytojai kaip Egipto Musulmonų brolijos ideologas Sayyidas Qutbas, atmetęs kapitalistinę modernybę ir laikęs ją žydų (Freudo, Marxo, Durkheimo) sukurtu sąmokslu pakirsti „sveikas“ visuomenes. Pagal jo antisemitinę vaizduotę Izraelis tebuvo placdarmas galingam ir pražūtingam globaliam sąmokslui. Panaši ideologinė nuostata buvo skleidžiama nacių propagandos pastangomis Artimuosiuose Rytuose ketvirtajame ir penktajame dešimtmečiuose. Ją smarkiai sustiprino sovietinė Šaltojo karo ideologija po 1967 m. karo, įtraukusi antisemitinius motyvus į savo kritiką Izraeliui bei prisidėjusi prie antisionizmo formos sklaidos, smarkiai paveiktos antisemitinių išskirtinio bjaurėjimosi ir sąmokslinės globalios galios temų; ši forma per pastaruosius tris dešimtmečius ypač paplito Artimuosiuose Rytuose ir kairės segmentuose, ypač Europoje.

Tačiau gerokai išaugusią antisemitinės pasaulėžiūros apimtį ir reikšmę Artimuosiuose Rytuose pastaraisiais dešimtmečiais, mano nuomone, taip pat reikėtų regėti kaip antihegemoninės ideologijos plėtrą, kaip atsaką neigiamoms ir ardančioms iš pažiūros paslaptingoms istorinėms jėgoms. Kitaip tariant, teigiu, kad antisemitizmo ir su juo susijusių antisemitinių islamizmo formų (tokių kaip Egipto Musulmonų brolija ir jos palestinietiška „Hamas“ atšaka) sklaidą reikia suprasti kaip fetišizuotą antikapitalistinę ideologiją, pretenduojančią įprasminti grėsmingai apsireiškiantį pasaulį. Šią ideologiją gali įžiebti ir paaštrinti Izraelis bei Izraelio politika, tačiau jos rezonansas įsišaknijęs santykiniame arabų pasaulio nuosmukyje milžiniškų struktūrinių virsmų, susijusių su tranzicija nuo fordizmo prie neoliberalaus globalaus kapitalizmo, fone. Rezultatas – populistinis antihegemoninis

judėjimas, giliai reakcingas ir pavojingas, ne mažiau svarbus ir bet kokios progresyvios arabų ar musulmonų pasaulio politikos lūkesčiams.

Tačiau užuot analizavę šią reakcingą pasipriešinimo formą taip, kad tai padėtų suteikti tvirtą pagrindą progresyvesnėms pasipriešinimo formoms, daugelis Vakarų kairiųjų ją arba ignoravo, arba racionalizavo kaip apgailėtiną (nors ir suprantamą) reakciją į Izraelio politiką Gazoje ir Vakarų Krante. Ši iš esmės nekritiška politinė laikysena, mano galva, susijusi su fetišizuotu Jungtinių Amerikos Valstijų sutapatinimu su globaliu kapitalu. Toks sutapatinimas turi daugybę pasekmių. Viena jų – kad kitos galios, tokios kaip Europos Sąjunga, nėra kritiškai vertinamos kaip kylantys kohegemonai ar konkurentai globalioje kapitalistinėje dinaminėje tvarkoje, kurių stiprėjančios pozicijos šiandien padeda formuoti pasaulinės galios kontūrus. Priešingai, ES vaidmuo nukeliamas į šalį, arba, pavyzdžiui, Europa imama netiesiogiai laikyti taikos, supratimo ir socialinio teisingumo užuovėja. Ši klaidingo atpažinimo forma susijusi su polinkiu suvokti abstrakciją (kapitalo viešpatavimą) kaip konkretybę (Amerikos hegemoniją)[22]. Toks polinkis, mano manymu, yra gilaus ir esminio bejėgiškumo išraiška tiek konceptualiu, tiek politiniu lygmeniu.

Pamėginsiu tai išplėtoti apmąstydamas masines antikarines mobilizacijas daugybėje pasaulio vietų prieš Amerikos karą Irake. Iš pirmo žvilgsnio šios mobilizacijos atrodo esančios tik septintojo dešimtmečio didžiojo antikarinio judėjimo pakartojimas. Tačiau šiuo atveju teigčiau, kad tarp jų esama fundamentalių skirtumų. Šių skirtumų apsvarstymas gali nušviesti dabartinę kairės aklavietę.

Antikariniams judėjimams septintajame dešimtmetyje vadovavo daugelis žmonių, kuriems pasipriešinimas Jungtinių Amerikos Valstijų karui Vietname buvo neatsiejamai susijęs su platesne kova už progresyvius politinius ir socialinius pokyčius. Tai, ko gero, galioja ir judėjimams, kurie priešinosi Amerikos politikai Kubos režimo, socialistinės Čilės vyriausybės, Nikaragvos sandinistų ir Pietų Afrikos ANC atžvilgiu. Visais šiais atvejais Jungtinės Amerikos Valstijos buvo laikomos konservatyvia, progresyvius pokyčius ribojančia jėga. Amerikos priešinimasis nacionalinio išsivadavimo judėjimams buvo kritikuojamas ypač griežtai būtent todėl, kad tie patys judėjimai buvo vertinami teigiamai. Tiesa ta, kad tarp tų, kurie nacionalinio išsivadavimo judėjimus laikė progresyvių pokyčių jėgomis, buvo nemažai išsiskiriančių nuomonių. Vienas iš prieštaravimų buvo tarp tų, kurie tokius judėjimus vertino teigiamai, nes matė juos kaip „socialistinės stovyklos“ plėtrą, taigi kaip Šaltojo karo tąsą, ir tų, kuriems tokie judėjimai buvo svarbūs, nes suponavo autochtoninius išsivadavimo judėjimus kaip ardančius Šaltojo karo bipoliškumą, ir kurių teigiamas santykis su SSRS tebuvo atsitiktinis – veikiau kaip priešiškumo Amerikai padarinys. Vis dėlto, nepaisant skirtumų, abi pozicijos turėjo bendrą bruožą – pozityvų tokių judėjimų

[22] Ši abstrakcijos ir konkretybės transpozicija primena, kodėl marksistinis materializmas skiriasi nuo vadinamojo vulgariojo materializmo variacijų: mechanicizmo, fizikalizmo ar netgi vitalizmo. Skiriasi būtent dėl to, kad „ontologinis“ pagrindas čia nėra postuluojamas kaip nuo istorinių sąlygų nepriklausoma materijos figūra, bet kaip abstrakcija (šiuo atveju kapitalas), išreiškianti konkrečius istoriškai susiformavusius socialinius santykius. Svarbu išryškinti, kad „abstrakcija“ čia nėra traktuojama vien tik kaip mentalinė kategorija, bet kaip realių praktikų konvergencija, kaip „mąstymo forma ankstesnė ir išoriška pačiam mąstymui“ (Žižek, S., 2008. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso, p. 14).

vertinimą pasauliniame kontekste. Tad nesvarbu, kaip šiandien į tai reaguojame, ankstesnės kartos antikariniams judėjimams buvo būdinga tai, kad pasipriešinimas Amerikos politikai daugeliui buvo bendresnės kovos už progresyvius pokyčius išraiška.

Pastarojo laikotarpio antikarinės mobilizacijos iš pirmo žvilgsnio atrodo taip pat. Tačiau pažvelgus įdėmiau paaiškėja, kad politiniu atžvilgiu jos reikšmingai skiriasi. Jų opozicija Jungtinėms Amerikos Valstijoms nėra dėl pažangesnės alternatyvos. Priešingai, Baath režimo Irake – kurio engiamasis pobūdis ir žiaurumas gerokai pranoko, pavyzdžiui, žudikiškus karinius režimus Čilėje ir Argentinoje aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose, – jokiu būdu nereiktų laikyti realiai ar potencialiai progresyviu. Tiesa, kad tik kelios sektantiškos grupės, tokios kaip ANSWER (kurios, deja, darė tam tikrą įtaką platesniam antikariniam judėjimui), teigiamai įvertino Saddamo Husseino režimą. Vis dėlto pats režimas taip ir netapo nuoseklios politinės analizės ir kritikos objektu iš kairiųjų pusės. Vietoje to neigiamas režimo pobūdis daugiausia buvo nurašytas į antrinį planą formuluojant antikarines pozicijas. Tai galiausiai reiškia, kad pastarosios antikarinės mobilizacijos nebeturi tokios politinės prasmės, kokią anksčiau turėjo antikarinis judėjimas, nes šios mobilizacijos neiliustruoja jokio judėjimo už progresyvius pokyčius. Iš tiesų visas pokyčių diskursas buvo užleistas dešiniesiems.

Jokiu būdu neteigiu, kad progresyvių pokyčių šalininkai turėjo paremti Busho administraciją ir jos karą. Tačiau šios masinės mobilizacijos nei išreiškė, nei padėjo įsteigti tai, kas, ko gero, buvo reikalinga šiame kontekste – judėjimo, kuris priešintųsi Amerikos karui ir kartu būtų judėjimas už esminius pokyčius Irake ir apskritai Artimuosiuose Rytuose. Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo imtasi labai menko politinio švietimo, kuris peržengtų peršamų šūkių grubumą. Šiuo požiūriu pastebėtina, kad, kiek man žinoma, nė vienoje iš masinių demonstracijų prieš karą nedalyvavo opoziciniai progresyvūs irakiečiai, galėję pateikti labiau niuansuotą ir kritiškesnį požiūrį į Artimuosius Rytus. Ir tai, mano galva, iškalbingai nurodo į kairės politinį pralaimėjimą.

Viena iš dabartinės padėties ironiškų tiesų yra ta, kad, perėmę fetišizuotą „antiimperialistinę“ poziciją, kurioje priešinimasis Jungtinėms Amerikos Valstijoms nebesusietas su pasisakymu už progresyvius pokyčius, liberalai ir progresyvieji leido amerikiečių neokonservatyviai dešinei Busho administracijoje pasisavinti ir net monopolizuoti tai, kas tradiciškai buvo laikoma kairės diskursu – demokratijos ir išsivadavimo žodyną. Žinoma, nors Busho režimas kalbėjo apie demokratinius pokyčius Artimuosiuose Rytuose, jis nesugebės jų įgyvendinti. Ir visgi tai, kad būtent Busho administracija iškėlė šį klausimą, ryškiai atskleidžia kairės pralaimėjimą.

Prieš keletą dešimtmečių priešinimasis Amerikos politikai sąmoningai formulavo paramą progresyviomis laikomoms išsivadavimo kovoms, o šiandien pats priešinimasis Amerikos politikai savaime laikomas antihegemoniniu. Tai, paradoksalu, iš dalies yra apgailėtinas Šaltojo karo ir su juo susijusios dualistinės pasaulėžiūros palikimas. Erdviškai apibrėžtos „stovyklos“ kategorija, išreiškusi globalią „Didžiojo žaidimo“ versiją, pakeitė laikiškąsias istorinių galimybių ir emancipacijos kategorijas, ypač kalbant apie apibrėžtą

istorinio kapitalizmo paneigimą[23]. Tai ne tik padėjo suniveliuoti socializmą kaip idėją anapus istorinio kapitalizmo, bet ir iškreipė tarptautinių įvykių supratimą.

Kadangi progresyvioji stovykla imta apibrėžti erdviškai, kaip dualistinės sistemos pasekmė[24], termino „progresyvus“ turinys tarptautiniu lygmeniu ėmė rodytis kaip vis labiau atsitiktinis, kaip globalios galių pusiausvyros funkcija. Atrodo, kad Šaltasis karas iš atminties ištrynė, pavyzdžiui, tai, jog priešinimasis imperinei galiai nebūtinai yra progresyvus, kad esama ir fašistinių „antiimperializmų“. Šis skirtumas Šaltojo karo metais buvo užtušuotas iš dalies dėl to, nes SSRS bendradarbiavo su autoritariniais režimais, tokiais kaip kad Artimuosiuose Rytuose, kurie turėjo mažai ką bendra su socialistiniais ir komunistiniais judėjimais ir kurie, jei jau kas, turėjo daugiau bendra su fašizmu nei su komunizmu, netgi siekė likviduoti savo pačių kairiuosius. Todėl pats antiamerikanizmas buvo užkoduotas kaip progresyvus, nors tiek esama, tiek būta reakcingų, tiek progresyvių antiamerikanizmo formų.

Kodėl daugelis kairėje – įskaitant tuos, kurie Sovietų Sąjungos nevertino palankiai – perėmė šią dualistinę Šaltojo karo sistemą, išlaikydami jos kiautą net ir pasibaigus Šaltajam karui? Kaip tiek daug progresyviųjų įstūmė save į kampą, kur atrodė, jog vienintelis politinis klausimas pasauliniu mastu, nepriklausomai nuo kitų režimų pobūdžio, yra JAV politika?

Šią problemą norėčiau pradėti spręsti netiesiogiai, pasitelkdamas politinio smurto klausimą. Kaip minėjau, tie, kurie kritiškai vertino milžinišką pykčio ir nacionalizmo bangą, nusiritusią per Jungtines Amerikos Valstijas po Rugsėjo 11-osios, dažnai pažymėdavo, kad esama daug įniršio, nukreipto prieš Jungtines Amerikos Valstijas, ypač arabų ir musulmonų šalyse. Tačiau ši itin bendrai apibrėžta pozicija paprastai apeidavo klausimo analizę, kokią konkrečiai politiką išreiškė Rugsėjo 11-osios išpuolis. Pastebėtina, kad tokio išpuolio prieš du ar tris dešimtmečius nesurengė grupės, turėjusios visas priežastis pykti ant Jungtinių Amerikos Valstijų – pavyzdžiui, Vietnamo komunistai ar Čilės kairieji. Svarbu pažymėti, kad jo nebuvimas tuomet buvo ne atsitiktinis, bet veikiau politinio principo išdava. Iš tiesų, išpuolis, nukreiptas pirmiausia prieš civilius gyventojus, buvo už tokių grupių politinės įsivaizduojamybės ribų.

„Pykčio“ kategorijos nepakanka Rugsėjo 11-osios smurtui suprasti. Smurto formas veikiau reikia mąstyti politiškai, o ne apologetiškai. Pateiksiu pavyzdį: devintojo dešimtmečio viduryje Afrikos nacionalinio kongreso centriniam komitetui buvo daromas vidinis politinis spaudimas pradėti teroro kampaniją prieš baltuosius Pietų Afrikos civilius. Tokie reikalavimai įprasmino kerštą troškimą, taip pat mintį, kad baltieji pietų afrikiečiai sutiks panaikinti apartheidą tik tuomet, jei kentės lygiai taip, kaip kentėjo juodaodžiai pietų

[23] Kitaip tariant, čia Postone'as, hegeliškais terminais, išreiškia situaciją, kurioje Šaltojo karo naratyvas tampa lemiamu ideologinės kovos veiksniu, todėl virsta tam tikra prasme klaidingu neigimu, kuris užtamsina tikrojo, apibrėžto neigimo (*bestimmte Negation*) galimybę. Istorija tokioje situacijoje negali vystytis, tik stovėti vietoje arba regresuoti.

[24] „Progresyvioji“ stovykla, apibrėžta erdviškai vien tik kaip „stovykla“ tam tikroje geopolitinio naratyvo koordinatėje, nesugeba peržengti dualistinio (besisukančio aplink „gėrio“ ir „blogio“ kategorijas) rėmo ir kartu praranda bet kokią privilegiją į tikrą „progresyvumą“, kuris reikalautų atsisakyti stovyklinio geopolitinio požiūrio.

afrikiečiai. ANC centrinis komitetas atsisakė pritarti tokiems reikalavimams ne tik dėl taktinių, strateginių ir pragmatinių priežasčių (tokių smurto formų poveikio postapartheidinei pilietinei visuomenei ir jos režimui), bet ir dėl politinio principo. Buvo teigiama, kad emancipacijos judėjimai nesirenka civilių gyventojų savo pagrindiniu taikiniu.

Norėčiau pasiūlyti tezę, kad esama esminio skirtumo tarp judėjimų, kurie atsitiktinai netaiko smurto civiliams (tokių kaip Viet Minh ir Viet Cong bei ANC), ir tų, kurie taiko (tokių kaip IRA, „Al Qaeda“ ir „Hamas“). Šis skirtumas yra ne paprasčiausiai taktinis, o giliai politinis; tarp smurto formos ir politikos formos esama būtino ryšio. Kitaip tariant, noriu pasakyti, kad ateities visuomenė ir santvarka, kurias netiesiogiai išreiškia karinius ir civilius taikinius skiriančių karingų socialinių judėjimų politinė *praxis*, skiriasi nuo tų, kurias numato tokio skirtumo nedarančių judėjimų *praxis*. Pastarieji paprastai rūpinasi tapatybe. Plačiausia prasme jie yra radikaliai nacionalistiniai, veikiantys remdamiesi draugo ir priešo skirtimi[25], kuri esencializuoja civilius gyventojus kaip priešus ir užkerta kelią būsimam sambūviui. Dėl šios priežasties tokių judėjimų programos pateikia mažai socialinės bei ekonominės analizės, nukreiptos į socialinių struktūrų pertvarkymą (to nereikėtų painioti su socialine rūpyba, kurią judėjimai gali teikti arba ne). Tokiais atvejais XX a. karo ir revoliucijos dialektika virsta „revoliucijos“ pajungimu karui. Tačiau čia man labiau rūpi ne minėtosios tendencijos, bet šiuolaikiniai metropolijose veikiantys opoziciniai judėjimai ir tai, kodėl jiems, regis, sudėtinga atskirti šias iš esmės skirtingas „pasipriešinimo“ formas.

2001 m. rugsėjo 11 d. išpuolis kelia abejonių dėl kai kurių smurto ir pasipriešinimo sampratų, kurios paplito tarp dalies Naujosios kairės atstovų XX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje ir aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Panašiai 1968 m. rugpjūčio mėn. sovietų invazija į Prahą, o vėliau ir Europos komunistinių valstybių žlugimas 1989–1991 m. sukėlė abejonių dėl leninizmo kaip hegemoninio diskurso ir žymėjo 1917 m. prasidėjusios trajektorijos pabaigą.

Žvelgdami atgal į septintojo dešimtmečio pabaigą ir aštuntojo pradžią, galime matyti svarbų politinį poslinkį, kai tuometinė Naujoji kairė iš laisvo judėjimo, propagavusio nesmurtinį pasipriešinimą ir socialinę transformaciją, virto suskaidytu karingu (*militant*) judėjimu. Kai kurios iš tų suskaidytų grupių ėmė šlovinti ginkluotą kovą arba pačios tiesiogiai vykdė smurtą. Su tuo susijęs ir išaugęs palaikymas tokioms grupėms kaip laikinoji IRA (Airijos respublikonų armija) ir PFLP (Palestinos išlaisvinimo liaudies frontas) – grupėms, turėjusioms mažai ką bendra su komunistiniais ir socialistiniais judėjimais, kurie anksčiau buvo būdingi kairei ir ją ugdė. Tokia smurto forma, iš esmės kontrastuojanti su ta, kuri didžiąją XX a. dalį buvo hegemoninė kairėje, buvo vis labiau propaguojama bei remiama tarptautiniu mastu.

[25] Draugo ir priešo skirtis kaip politinės filosofijos konceptas buvo apmąstytas Carlo Schmitto veikale. Žr. Schmitt, C., 2007. *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press. Postone'o požiūriu, ši skirtis ontologizuoja istoriškai specifiškos geopolitinės sąrangos efektus, kas paskutinėje instancijoje žymi dualistinę pasaulėžiūrą. Tuo pagrįsta politinė analizė yra linkusi ne tik reifikuoti realybę; tiek, iš vienos pusės, ją supaprastinant, tiek, iš kitos pusės, įžvelgiant metafizinį patosą ten, kur jo nėra. Taip pat pačioje skirtyje įrėžtas metafizinis rėmas apriboja galimybę pačią skirtį apskritai paneigti.

Taigi, šio specifinio atvejo smurto konceptualizavimo būdas turėjo daug bendra su smurto samprata, kurią XX a. pradžioje skleidė Georges'as Sorelis. Veikale *Apmąstymai apie smurtą*[26] jis smurtą pristatė kaip apvalantį savęs įsteigimo (*self-constituting*) aktą[27], nukreiptą prieš buržuazinės visuomenės dekadansą. Panaši smurto kaip atperkamojo atgimimo akto, kaip grynosios valios diktato politinės išraiškos samprata, žinoma, buvo esminė ir fašistinei bei nacistinei naujojo žmogaus ir naujosios tvarkos sampratai.

Po Antrojo pasaulinio karo šias nuostatas perėmė kai kurie kairieji, tam tikrais atvejais perduotas per egzistencializmo terpę[28]. Tai ypač būdinga šeštojo dešimtmečio pabaigai ir septintajam dešimtmečiui, kai socialinė kritika vis labiau telkėsi į technokratines biurokratines viešpatavimo formas, o Sovietų Sąjunga vis labiau imta suvokti kaip dalyvaujanti vyraujančioje instrumentinio racionalumo kultūroje. Šiame kontekste smurtas imtas matyti kaip reifikuota, apvalanti, iš išorės prasiveržianti jėga (dabar tapatinama su kolonizuotaisiais), besikėsinanti į esamos tvarkos pamatus.

Šios „radikalios", smurto kaip kuriamojo, apvalančio ir revoliucinio akto laikysenos ironija yra ta, kad ji išreiškia ir patvirtina esminį kapitalizmo bruožą – jo nenutrūkstamą pasaulio revoliucionavimą per naikinimo bangas, kurios leidžia kurti ir toliau plėstis. (Kaip ir liberalioji racionalaus veikėjo samprata[29], egzistencialistinės bei anarchistinės asmenybės kaip savęs įsteigimo per smurtą sampratos perkelia individui tai, kas būdinga korporatyviniams dariniams kapitalizme.)

Hannah Arendt pateikė iškalbingą tokio mąstymo apie smurtą, randamo Georges'o Sorelio, Vilfredo Pareto ir Frantzo Fanono darbuose, kritiką. Pasak Arendt, šie mąstytojai šlovino smurtą dėl paties smurto. Vedami daug gilesnės neapykantos buržuazinei visuomenei nei įprastinė kairė, kuriai smurtas dažniau tepasirodė kaip priemonė kovoje už teisingą visuomenę, Sorelis, Pareto ir Fanonas patį smurtą laikė iš esmės emancipuojančiu,

[26] Georges'as Sorelis buvo radikalus prancūzų socializmo atstovas, kurio idėjos buvo perimtos tiek socializmo, tiek fašizmo atstovų. Straipsnio autoriaus požiūriu, Sorelis nėra tik „romantinis antikapitalistas" (daugiau žr. Löwy, M., 1997. Georg Lukács e Georges Sorel. *Revista Crítica Marxista* (4): 113–122 (kaip yra ne kartą teigęs György Lukácsas, akcentuodamas reakcionierišką Sorelio pobūdį, bet ir regresyvus mąstytojas, kurio teorija apie smurtą klaidina ne tik politine, bet ir filosofine prasmėmis).

[27] Daugiau apie šiuolaikinę smurto koncepto analizę žr. Žižek, S., 2010. *Smurtas*. Vertė A. Bielskis, N. Vasiliauskaitė, A. Pažėraitė. Vilnius: DEMOS kritinės minties institutas.

[28] Postone'as čia, ko gero, turi omenyje J.-P. Sartre'o įtaką tokioms figūroms kaip F. Fanonas, apie kurį bus užsiminta jau netrukus. Įvade į Fanono *The Wretched of the Earth* Sartre'as rašo: „Jie pasielgtų išmintingai perskaitę Fanoną, nes jis aiškiai parodo, kad šis nesulaikomas smurtas nėra nei vien tuščias įniršis ir triukšmas, nei laukinių instinktų atgimimas, nei juo labiau tik apmaudo padarinys: tai žmogus, iš naujo kuriantis pats save. Manau, kadaise šią tiesą supratome, tačiau ją pamiršome – jokiu švelnumu neįmanoma ištrinti smurto paliktų žymių; tik pats smurtas gali jas sunaikinti. Vietinis gyventojas išsivaduoja iš kolonijinės neurozės, ginklo jėga išstumdamas kolonistą. Kai jo įniršis prasiveržia, jis iš naujo atranda prarastą nekaltybę ir ima pažinti save per tai, ką pats savimi kuria": Sartre, J.-P., 1963. Preface. In: Fanon, F. *The Wretched of the Earth*. Vertė C. Farrington. New York: Grove Press.

[29] Liberalioji politinė filosofija remiasi įsitikinimu, kad veikiantysis individas yra visiškai racionalus ir sąmoningas spręsti apie savo geismą ir jo objektus, – ką tiek marksistinė, tiek vėliau psichoanalitinė ir kritinė mokyklos laikė viena iš didžiausių liberalizmo aklavietių. Verta pastebėti, kad ši, tiek A. Smithui, tiek J. S. Milliui, tiek I. antui ir vėlesniems liberalizmo klasikams, tokiems kaip F. Hayekas, būdinga pozicija, yra giliai įsiskverbusi į šiuolaikines kultūrines ir ekonomines sąlygas; tai tam tikra prasme yra socialiai būtina iliuzija (*gesellschaftlich notwendiger Schein*) (žr. Adorno, T. W., 1973. *Negative Dialectics*. Vertė E. B. Ashton. London: Routledge & Kegan Paul, p. 197), be kurios neįmanoma egzistuojančių sąlygų reprodukcija.

radikaliu lūžiu ties visuomenės moralės normomis. Žvelgdami retrospektyviai, matome, kad tokio pobūdžio egzistencialistinis smurtas, net jeigu ir nutraukė ryšį su buržuazine visuomene, tačiau tikrai ne su kapitalizmu. Iš tiesų jis, regis, įgyja daugiausia reikšmės svarstant perėjimą nuo vienos istorinės kapitalizmo konfigūracijos prie kitos.

Mąstydamas kartu su Arendt, trumpai sureaguosiu į septintojo dešimtmečio pabaigoje atgijusį sorelišką smurto šlovinimą. Septintojo dešimtmečio pabaiga buvo esminis istorinis momentas, kai buvo iš esmės suabejota dabartinės socialinės tvarkos būtinybe. Tai buvo epizodas, kai į valstybę orientuotas fordistinis kapitalizmas ir jo (taip pat į valstybę sutelkto) „realiai egzistuojančio socializmo“ atitikmuo susidūrė su istorinėmis ribomis. Tačiau mėginimai peržengti tas ribas buvo nesėkmingi net konceptualiniu lygmeniu. Fordistinei sintezei imant irti, buvo maitinamos utopinės viltys. Tuo pačiu metu socialinio, politinio ir kultūrinio nepasitenkinimo taikinys tapo beprotiškai sunkiai apčiuopiamas ir kartu visur esantis[30]. Spaudimas pokyčiams buvo juntamas, bet kelias į juos tapo perdėm neaiškus.

Šiuo laikotarpiu studentai ir jaunimas ne tiek reagavo į išnaudojimą, kiek į biurokratizaciją ir susvetimėjimą. Klasikiniai darbininkų judėjimai daugeliui jaunų radikalų ne tik atrodė nepajėgūs spręsti aštrėjančių problemų, bet ir tie patys judėjimai – kaip ir „realiai egzistuojančio socializmo“ režimai – atrodė giliai įsipainioję būtent į tai, prieš ką buvo organizuojami studentų protestai.

Susidūrę su šia nauja istorine situacija, šia politine *terra incognita*, daugelis opozicinių judėjimų pasuko link to, kas jau buvo konceptualiai pažįstama – prie dėmesio konkrečioms viešpatavimo apraiškoms, tokioms kaip karinis smurtas ar biurokratinis policinės valstybės politinis viešpatavimas. Toks dėmesys leido susikurti opozicinės politikos sampratą, kuri pati buvo konkreti ir dažnai partikuliaristinė (pvz., nacionalizmas). Pavyzdžiai – konkretistinės antiimperializmo formos, taip pat augantis dėmesys konkrečiam viešpatavimui komunistiniuose Rytuose. Kad ir kokie skirtingi ir net priešingi tuo metu galėjo atrodyti šie politiniai atsakai, abu užgožė abstraktaus kapitalo viešpatavimo prigimtį būtent tada, kai kapitalo režimas darėsi vis labiau atitolstantis nuo valstybinio reguliavimo politinių formų ir šia prasme tapo dar abstraktesnis.

Posūkis į sorelišką smurto sampratą buvo posūkio į konkretybę momentas. Smurtas, arba smurto idėja, buvo matomi kaip politinės valios, istorinio veikimo išraiška, priešpriešinama biurokratizacijos ir susvetimėjimo struktūroms. Susvetimėjimo ir biurokratinės stagnacijos akivaizdoje smurtas buvo laikomas kuriamuoju, o pats smurtinis veiksmas imtas matyti kaip revoliucinis. Tačiau, nepaisant smurto siejimo su politine valia, teigčiau, kaip teigė ir Arendt, kad naująjį septintojo dešimtmečio pabaigos smurto šlovinimą sukėlė modernybėje atsivėręs didelis nusivylimas veiksnumo geba. Kitaip tariant, jis išreiškė ypatingą neviltį dėl realios politinės valios ir politinio veiksnumo nebuvimo. Padidėjusio bejėgiškumo istorinėje situacijoje smurtas tiek išreiškė bejėgiškumo įniršį, tiek padėjo nuslopinti pačius bejėgiškumo jausmus. Jis tapo savęs įsteigimo kaip pašaliečio, kaip kito, aktu, o ne transformacijos įrankiu. Nors ir sutelktas į fordistinio pasaulio biurokratinę

[30] Nuoroda į vieną iš kertinių teiginių, atspindinčių bendresnį Postone'o projekto horizontą – tai, ką pats autorius yra įvardijęs kaip „abstrakcijos viešpatavimą“.

stagnaciją, jis aidu atkartojo to pasaulio kapitalo dinamikos stumiamą griovimą. Esminės transformacijos idėja buvo nustumta į šalį ir vietoje jos atsirado kur kas dviprasmiškesnė pasipriešinimo sąvoka.

Tačiau pasipriešinimo sąvoka mažai pasako apie tai, kam priešinamasi, ar apie pačią pasipriešinimo politiką – tai yra apie apibrėžtas kritikos, opozicijos, maišto ir „revoliucijos“ formas. Pasipriešinimo sąvoka dažnai išreiškia giliai dualistinę pasaulėžiūrą, linkusią reifikuoti tiek viešpatavimo sistemą, tiek veiksnumo idėją. Ji retai grindžiama refleksyvia analize apie galimybes iš esmės pakeisti tai, ką dinamiška heteronominė tvarka kartu ir pagimdo, ir nuslopina. Taigi, jai trūksta refleksyvumo. Tai nedialektiška kategorija, nesuvokianti savo pačios galimybės sąlygų[31]; tai yra ji neatspindi dinamiško istorinio konteksto, kurio dalis pati ir yra. Dar daugiau, ji sujaukia svarbias skirtis tarp politiškai besiskiriančių smurto formų.

Tai, ką apibūdinau kaip posūkį į konkretybę abstraktaus viešpatavimo akivaizdoje, žinoma, yra reifikacijos forma. Ji gali įgauti daugybę pavidalų. Du, kurie per pastaruosius 150 metų iškilo su ypatinga jėga, buvo britų, o paskui amerikiečių hegemonijos sutapatinimas su globalaus kapitalo hegemonija, taip pat pastarosios personifikacija žydų pavidalu. Šis posūkis į konkretybę, kartu su pasaulėžiūra, kurią stipriai veikė Šaltojo karo dualizmai (net ir tarp Sovietų Sąjungą kritikavusių kairiųjų), padėjo suformuoti mąstymo sistemą, kurioje savo vietą rado neseniai vykusios masinės antikarinės mobilizacijos, kurių pasipriešinimas pasaulinei galiai net ir netiesiogiai nenurodė į siektiną emancipaciją – Artimieji Rytai buvo ypač toli nuo to. Toks reifikuotas supratimas galiausiai netiesiogiai palaiko judėjimus ir režimus, turinčius daugiau bendra su ankstesnėmis reakcingomis – netgi fašistinėmis – maišto formomis nei su bet kuo, ką galėtume įvardyti progresyviu.

Pateikiau šiandieninės kairės aklavietės analizę ir mėginau tai susieti su reifikuoto mąstymo ir jausenos forma, kuri išreiškė fordistinės sintezės irimą, prasidėjusį septintojo dešimtmečio pabaigoje ir aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Mano nuomone, ši aklavietė išreiškia bendresnę krizę kairėje, susijusią su suvokimu, kad pramoninė darbininkų klasė nebuvo ir netaps revoliuciniu subjektu[32]. Kartu ši krizė susijusi ir su į valstybę orientuotos tvarkos pabaiga. Valstybės kaip socialinių ir demokratinių pokyčių subjekto galia buvo pakirsta, o pasaulinė tvarka iš tarptautinės virto viršnacionaline. Norėčiau trumpai apibūdinti dar vieną reifikacijos aspektą, susijusį su kairės aklaviete fordizmo žlugimo akivaizdoje. Neoliberalų globalų kapitalizmą, žinoma, propagavo ir viena po kitos besikeitusios Amerikos valdžios. Vis dėlto visiškai sulieti globalią neoliberalią tvarką ir Jungtines Amerikos Valstijas būtų milžiniška klaida – tiek politiškai, tiek teoriškai. XIX a.

[31] Pastarasis pasažas primena Kanto kritinę poziciją apie transcendentalinių pažinimo sąlygų reikšmę – šio sakinio šviesoje tai yra išreikšta būtent per tai, kad „pasipriešinimo“ sąvoka apsunkina apmąstymą apie sąlygas, kurios gimdo tokias reifikuotas sąvokas. Kitaip tariant, Postone’as čia primena apie refleksyvumo svarbą ta prasme, kad klausia ne apie tai, kas yra pasipriešinimas, prieš ką ir su kuo, bet kokios yra jo istorinės sąlygos ir kaip apskritai pati sąvoka tampa įmanoma.

[32] Tai yra kritika, stipriai susijusi su XX a. debatais marksistinėje teorijoje apie tai, ar proletariatas yra revoliucinis subjektas, ir jeigu taip, kaip jis toks gali tapti. Žr. Postone, M., 2003. Lukács and the Dialectical Critique of Capitalism. In: Albritton, R., Simoulidis, J. (eds.). *New Dialectics and Political Economy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 78–100.

pabaigoje ir XX a. pradžioje hegemoninį Didžiosios Britanijos ir liberalios pasaulinės tvarkos vaidmenį užginčijo auganti kelių tautų, ypač Vokietijos, valstybių galia. Šios varžybos, pasibaigusios dviem pasauliniais karais, buvo vadinamos imperialistinėmis varžybomis. Šiandien, tikėtina, matome sugrįžimą prie imperialistinės konkurencijos, tik nauju ir gerokai labiau išplėstu lygmeniu. Viena iš tokių besiformuojančių nuolatinių įtampos sričių yra tarp Atlanto valstybių ir Europos, organizuotos aplink Prancūzijos ir Vokietijos kondominiumą.

Karą Irake iš dalies galima matyti kaip pirminę šios konkurencijos salvę. Prieš šimtmetį vokiečiai siekė mesti iššūkį Britų imperijai Berlyno–Bagdado geležinkeliu, o pastaruoju metu Irako Baath režimas jau buvo bevirstąs Prancūzijos ir Vokietijos satelitine valstybe (*client state*). Labai reikšminga, kad 2000 m. Saddamo Husseino Irakas tapo pirmąja šalimi, pakeitusia dolerį euru kaip valiuta, tarpininkaujančia prekiaujant nafta. Žinoma, šis pakeitimas metė iššūkį dolerio, kaip pasaulinės valiutos, hegemonijai[33]. Klausimas yra ne tas, ar euro blokas yra progresyvi, ar regresyvi alternatyva Jungtinėms Amerikos Valstijoms, – kur kas svarbiau yra tai, kad šį veiksmą (ir amerikiečių reakciją) pagrįstai galima matyti kaip tarpkapitalistinės konkurencijos pasauliniu mastu pradžios išraišką. „Europos“ prasmė keičiasi. Dabar ji konstruojama kaip galimas kontrhegemonas Jungtinėms Amerikos Valstijoms[34].

Amerikos mėginimą iš naujo įtvirtinti kontrolę Persijos įlankoje, ypač jos naftos pasisavinimo atžvilgiu, reikėtų suprasti kaip prevencinį, tačiau kitokia prasme, nei šį terminą vartojo Busho administracijos ideologai ir jų kritikai. Amerikos elgesys, manyčiau, yra prevencinis smūgis prieš galimą Europos ar Kinijos (ar bet kurios kitos galios) iškilimą kaip karinės ir kartu ekonominės supervalstybės varžovės, tai yra kaip imperinės varžovės. Imperialistinės konkurencijos atsinaujinimas reikalauja atgaivinti nedualistines internacionalizmo formas[35].

Kad ir kiek galime priekaištauti dabartinei Amerikos administracijai – o ji to nusipelnė daugeliu aspektų, – kairė turėtų įnirtingai saugotis, kad nevalingai netaptų priedanga

---

[33] Nors pastaraisiais metais tarptautinės pinigų sistemos struktūra tampa vis labiau fragmentuota, doleris išlieka pagrindine pasaulinės monetarinės sistemos atrama. JAV dolerio vaidmuo neatsirado tik po *Bretton Woods* sistemos žlugimo (1973 m.) – jis jau kur kas anksčiau buvo pagrindinė rezervinė ir tarptautinių atsiskaitymų valiuta ir po aukso standarto panaikinimo 1971 m. išliko dominuojančiu pasaulinės finansų sistemos centru. Net jeigu euro ir kiek mažesniu mastu Kinijos ženminbio tarptautinis vaidmuo didėja, nė viena iš šių valiutų kol kas neprilygsta doleriui pagal rezervų, finansinių rinkų ir tarptautinių valiutinių sandorių mastą.

[34] Šioje vietoje Postone'o analizė, regis, yra kiek mažiau tiksli, ypač vertinant šiandienę Europos Sąjungos padėtį. Pastaraisiais metais, ypač Rusijai tapus tiesiogine karine grėsme Europai, ES reikšmingai stiprina savo vidaus rinką, gynybos ir gamybos pajėgumus, energetinį atsparumą bei karinį savarankiškumą. Vis dėlto šis procesas kol kas nereiškia aiškaus posūkio į kontrhegemoninę poziciją JAV atžvilgiu. Priešingai, Europos strateginės autonomijos stiprinimas iš esmės vyksta kartu su glaudžiu bendradarbiavimu su JAV ir NATO, todėl atrodo, kad ES veikiau mėgina didinti savo strateginę autonomiją ir derybinę galią, o ne kurti alternatyvų JAV hegemonijos centrą.

[35] Kitaip tariant, nedualistinė internacionalizmo forma turėtų sekti kritine kapitalizmo teorija, kuri implikuoja, kad „priešas“ nėra nei kitame asmenyje, nei kitoje valstybėje, nei godaus kapitalisto ar korporacijos figūroje; bet realioje kapitalo abstrakcijoje, kuri yra ne kas kita, kaip tik nesąmoningai įveiklintas pačios žmonijos veiksmų organizavimo būdas. „Žmonės patys kuria savo istoriją, bet jie kuria ją ne taip, kaip užsimano, ne pačių pasirinktomis, o betarpiškai esamomis, duotomis ir paveldėtomis aplinkybėmis“: žr. Marx, K., 1949. Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji. In: Marx, K., Engels, F. *Rinktiniai raštai*, t. 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 196–284.

galimam varžovui hegemonui. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Vokietijos generalinis štabas manė, kad Vokietijai yra svarbu, jog karas būtų kariaujamas ir prieš Rusiją, ne tik prieš Prancūziją bei Didžiąją Britaniją. Kadangi Rusija buvo reakcingiausia ir autokratiškiausia Europos galia, karą tuomet buvo galima pateikti kaip karą už Vidurio Europos kultūrą prieš tamsų Rusijos barbarizmą, o tai savo ruožtu užtikrintų socialdemokratų paramą karui. Ši politinė strategija pavyko – ir kartu baigėsi katastrofa visai Europai, ypač Vokietijai. Esame labai toli nuo tokios prieškarinės situacijos, kokia buvo 1914 m. Vis dėlto kairė neturėtų daryti panašios klaidos, palaikydama, kad ir netiesiogiai, kylančius kontrhegemonus, kad apgintų civilizaciją nuo grėsmės, kurią kelia reakcinga galia.

Kad ir kaip būtų nelengva suvokti bei konfrontuoti globalaus kapitalo pobūdį, nepaprastai svarbu atgaivinti ir iš naujo performuluoti globalaus internacionalizmo idėją. Išlaikant reifikuotą dualistinę Šaltojo karo politinę vaizduotę kyla pavojus sukonstruoti tokios politikos formą, kuri, vertinant žmogaus emancipacijos požiūriu, būtų geriausiu atveju tik įtartina, kad ir kiek žmonių ji sukeltų ant kojų.

Literatūra

Adorno, T. W., 1973. *Negative Dialectics*. Translated by E. B. Ashton. London: Routledge & Kegan Paul.

Backhouse, R. E., Bateman, B. W., 2012. Keynes and the Welfare State. *History of Economic Thought and Policy* 1(1): 7–19. https://doi.org/10.3280/SPE2012-001002

Benjamin, W., 1974 [1940]. Über den Begriff der Geschichte. In: *Gesammelte Schriften*, Vol. 1(2), eds. R. Tiedemann, H. Schweppenhäuser. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 691–704.

Gunderson, R., 2021. Things Are the Way They Are: A Typology of Reification. *Sociological Perspectives* 64(1): 127–150. https://doi.org/10.1177/0731121420921891

Horkheimer, M., Adorno, T. W., 2006. *Apšvietos dialektika: filosofiniai fragmentai*. Vertė G. Mikelaitis. Vilnius: Margi raštai.

Kantas, I., 1987. *Praktinio proto kritika*. Vertė R. Plečkaitis. Vilnius: Mintis.

Löwy, M., 1997. Georg Lukács e Georges Sorel. *Revista Crítica Marxista* (4): 113–122. https://doi.org/10.17605/OSF.IO/U2TGV

Marx, K., 1949. *Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji.* Versta iš vokiečių kalbos. In: K. Marx and F. Engels, *Rinktiniai raštai*, t. 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 196–284. [online] Prieiga per internetą: https://www.marxists.org/lietuviu/m-e/1852/bonaparto-astuonioliktoji/index.htm [Žiūrėta 2026 m. rugpjūčio 21 d.].

Marx, K., 1973. *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. Translated by M. Nicolaus. Harmondsworth: Penguin Books.

Mau, S., 2023. *Mute Compulsion: A Theory of the Economic Power of Capital*. London: Verso.

Morris, B., 1987. *The Birth of the Palestinian Refugee Problem, 1947–1949*. Cambridge: Cambridge University Press.

O'Kane, C., 2018. Moishe Postone's New Reading of Marx: The Critique of Political Economy as a Critical Theory of the Historically Specific Social Form of Labor. *Consecutio Rerum* 3(5): 485–501.

Pappé, I., 2006. *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford: Oneworld Publications.

Postone, M., 1980. Anti-Semitism and National Socialism: Notes on the German Reaction to „Holocaust". *New German Critique* 19(1): 97–115. https://www.jstor.org/stable/487974

Postone, M., 1993. *Time, Labor, and Social Domination: A Reinterpretation of Marx's Critical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Postone, M., 2003. Lukács and the Dialectical Critique of Capitalism. In: *New Dialectics and Political Economy*, eds. R. Albritton and J. Simoulidis. London: Palgrave Macmillan UK, 78–100. https://doi.org/10.1057/9780230500914_5.

Postone, M., 2005. Critical Social Theory and the Contemporary World. *International Journal of Politics, Culture, and Society* 19(1–2): 69–79. https://doi.org/10.1007/s10767-007-9012-6

Postone, M., 2017. Marx, Temporality, and Modernity. In: *East Asian Marxisms and Their Trajectories*, eds. J. C. H. Liu and V. Murthy. London: Routledge, 29–48. https://doi.org/10.4324/9781315687582-3

Postone, M., Hamza, A. and Ruda, F., 2016. Interview with Moishe Postone: That Capital Has Limits Does not Mean that It Will Collapse. *Crisis and Critique* 3(3): 500–517. https://www.crisiscritique.org/storage/app/media/2016-11-16/interview-agon-hamza-and-frank-ruda.pdf

Sartre, J.-P., 1963. Preface. In: Fanon, F. *The Wretched of the Earth*. Translated by C. Farrington. New York: Grove Press, 7–31.

Schmitt, C., 2007. *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press.

Williams, R., 1973. Base and Superstructure in Marxist Cultural Theory. *New Left Review* I(82): 3–16. https://doi.org/10.64590/vvo

Žižek, S., 2008. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.

Žižek, S., 2010. *Smurtas*. Vertė A. Bielskis, N. Vasiliauskaitė, A. Pažėraitė. Vilnius: DEMOS kritinės minties institutas.